

Oefenen in het democratische conflict

Een blik op de nieuwe eindtermen burgerschap

In december 2018 keurde het Vlaams Parlement nieuwe eindtermen goed voor de eerste graad van het secundair onderwijs. De komende jaren staan ook onderwijsdoelen

voor de tweede en derde graad op de agenda. Waarnemers van het Vlaamse onderwijs waren niet verwonderd over de prominente plaats van burgerschapscompetenties in de nieuwe eindtermen. De afgelopen jaren is de vraag naar meer burgerschapsvorming alleen maar sterker geworden. Dat heeft niet alleen te maken met terugkerende bezorgdheden over de gehechtheid van jongeren aan de waarden van de democratie. Er leeft in het onderwijsveld ook een breed gedeeld aanvoelen dat maatschappelijke spanningen en tegenstellingen zich steeds scherper stellen. Dit voedt de idee dat jongeren versterkt moeten worden in hun vermogen om met conflicten en tegenstellingen om te gaan.

KEVIN GORIS & MAARTEN VAN ALSTEIN

In dit essay bekijken we de nieuwe eindtermen burgerschapsvorming van naderbij. We vertrekken van het onderzoek dat het Vredesinstituut verricht op het snijpunt tussen conflicthantering, vredesopvoeding en burgerschapsvorming. Dit leidde in 2018 tot een boek over controversie en polarisatie in de klas. In het bijzonder stellen we de vraag in hoeverre de nieuwe eindtermen aanknopingspunten bieden om op school aan de slag te gaan rond maatschappelijke conflicten en controversiële thema's.

Een ontvlambare context

Sinds enkele jaren doen in onderwijskringen steeds meer verhalen de ronde over conflicten en spanningen in klassen en scholen. Het gaat dan bijvoorbeeld over leerlingen die zo confronterend of haatdragend uit de hoek komen dat ze leerkrachten naar adem doen happen; over confrontaties tussen groepen leerlingen; of ook wel over discussies die zo bitsig worden dat ze ontsporen in gescheld. Niet zelden zijn het controversiële thema's als migratie, levensbeschouwelijke symbolen, gender of actuele politieke twisten die de temperatuur in de klas danig doen oplopen. Explosieve onderwerpen die dus niet alleen op Twitter en televisie makkelijk tot heftige discussies en gespannen situaties leiden, maar op elk ogenblik ook de klas in een conflictueuze greep kunnen nemen.

Gezien de toenemende maatschappelijke spanningen is het niet vreemd dat dit soort verhitte situaties op de Vlaamse onderwijsagenda zijn verschenen. Aan conflictstof inderdaad geen gebrek in onze samenleving. Jachtig voortgedreven door globalisering, economische transformatie en digitalisering verandert die samenleving razendsnel.

ACTIVITEITEN HERINNERINGSEDUCTIE

15/06/2018

Keynote **'Leren uit het verleden'**
Studiedag Holocausteducatie in Kamp Westerbork, Hooghalen

27/09/2018

Presentatie **'Leren uit het verleden?'**
Strategische denkdag Nationaal Comité 4 en 5 mei, Amsterdam

7/10/2018

Bijdrage gesprek **'Herdenken in Vlaanderen en Nederland'** De Brakke Grond, Amsterdam

15/10/2018

Bijdrage panelgesprek **'Herinneringsculturen in gesprek'** Belgische Ambassade, Berlijn

ACTIVITEITEN POLARISATIE EN CONTROVERSE

30/01/2018

Keynote **'Polarisatie en controversie'**
Studiedag Stedelijk Onderwijs
Antwerpen, Mechelen

21/06/2018

Presentatie **'Omgaan met controversie en polarisatie in de klas'** Studiedag polarisatie als verrijking en bedreiging in Kazerne Dossin, Mechelen

21/09/2018

Boekpresentatie **'Omgaan met controversie en polarisatie in de klas'** Vlaams Parlement, Brussel

17/10/2018

Presentatie **'Controverse en polarisatie in de klas'** Cultuurdagen CANON Cultuurcel, Antwerpen

22/10/2018

Presentatie **'Controverse en polarisatie in de klas'** Studiedag Fonds Aurore Ruyffelaere over burgerschap en herinneringseducatie, Brussel

31/10/2018

Debat **'Onderwijs 2.0: Uitdagingen voor het onderwijs van morgen'** Lerarendag Boekenbeurs, Antwerpen

17/12/2018

Introductie **'Omgaan met diversiteit en controversie in tijden van polarisering'** Onderwijsnetwerk Antwerpen, Antwerpen

Dat biedt niet alleen mogelijkheden tot vooruitgang en snellere communicatie, het roept ook allerhande conflicten en spanningen op. In snel veranderende samenlevingen drijven vraagstukken over identiteit, erkenning en macht sneller aan de oppervlakte. Deze kwesties worden niet alleen geïnspireerd door behoeftes zoals nood aan waardering, een thuisgevoel en verbondenheid. Ze worden ook gevoed door politieke emoties zoals onbehagen, verantwoordiging en woede. Daarom lenen ze zich bij uitstek tot heftige discussies en woelige tegenstellingen.

Dat is geen nieuw verschijnsel. In de 19de en 20ste eeuw – periodes van gelijkaardig intense modernisering – werd onze samenleving getekend door minstens even scherpe breuklijnen: reactionair versus modern, katholiek versus vrijzinnig, kapitaal versus arbeid, Vlaams versus Franstalig. Polarisatie mag dezer dagen een term zijn waar iedereen de mond van vol heeft, het fenomeen is inderdaad ouder dan vandaag. De ingrijpende veranderingen van de afgelopen decennia maken wel dat vertrouwde pacificatiemodellen – denk bijvoorbeeld aan verzuiling en een batterij aan maatschappelijke overlegstructuren – onder druk zijn komen te staan.

Gevolg is dat we vandaag zoekende zijn naar adequate manieren om met nieuwe breuklijnen en conflictreservoirs om te gaan. Vandaar wellicht ook de alom gehoorde roep om burgerschapsvorming. De democratie, een experiment dat elke dag opnieuw aangegaan moet worden om te functioneren, heeft immers voortdurend nood aan een hernieuwing van het engagement van de samenleving. Dat vergt niet alleen de inzet van zoveel mogelijk burgers,

ook nieuwe generaties kinderen en jongeren verdienen aandacht. We worden immers niet als democratische burgers geboren; we moeten het worden. En om die arbeid te volbrengen, is het in een ontzuilende en gefragmenteerde samenleving haast onvermijdelijk dat beleidsmakers naar het onderwijs kijken.

Dialogo en conflict in de nieuwe eindtermen

Dat brengt ons bij de nieuwe eindtermen burgerschapsvorming zoals het Vlaams Parlement die op 5 december 2018 bij decreet aannam. Burgerschap is opgelijst als een van de zestien sleutelcompetenties die in het nieuwe systeem van onderwijsdoelen geformuleerd worden. De decreetgever verbindt deze sleutelcompetenties, die in tal van concrete eindtermen uitgewerkt worden, niet uitdrukkelijk aan specifieke vakken. Het uitgangspunt is dat schoolbesturen, schoolteams en leerkrachten de vrijheid hebben om de eindtermen op verschillende manieren te combineren.

De sleutelcompetenties burgerschap bevatten bovendien een reeks 'transversale' eindtermen. Dit betekent dat deze eindtermen gerealiseerd moeten worden "in samenhang met inhoudelijke eindtermen van meerdere sleutelcompetenties" (decreet, artikel 3, 3°). Zo kunnen leerkrachten en scholen op innovatieve manieren invulling geven aan burgerschapsvorming. Tegelijkertijd stelt deze benadering heel wat uitdagingen aan schoolteams, omdat ze in de praktijk vaak een nieuwe manier van denken en organiseren zal vergen.

Inhoudelijk worden de 'burgerschapscompetenties met inbegrip van competenties inzake samenleven' uitgewerkt in eindtermen

DE BOUWSTENEN VAN BURGERSCHAPSVORMING IN DE EINDTERMEN

De verschillende aspecten van burgerschapscompetenties worden in de nieuwe onderwijsdoelen geëxpliciteerd in verschillende bouwstenen. Van leerlingen wordt verwacht dat ze:

- 1.** De dynamiek en de gelaagdheid van (eigen) identiteiten duiden.
- 2.** Omgaan met diversiteit in het samenleven en het samenwerken.
- 3.** Geïnformeerd en beargumenteerd met elkaar in dialoog gaan.
- 4.** Actief participeren aan de samenleving, rekening houdend met de rechten en plichten van iedereen binnen de rechtsstaat.
- 5.** De wederzijdse invloed tussen maatschappelijke ontwikkelingen en de impact ervan op de (globale) samenleving en het individu kritisch benaderen.
- 6.** Democratische besluitvorming op lokaal, nationaal en internationaal niveau duiden.
- 7.** Democratische principes en democratische cultuur kaderen binnen de moderne rechtstaat.

men die zijn samengebracht onder zeven bouwstenen (zie kader p. 19). Het terrein dat zo wordt afgedekt, is vrij omvangrijk. In onze zoektocht naar aanknopingspunten met betrekking tot het omgaan met maatschappelijke conflicten en controversiële onderwerpen, bekijken we hier vooral bouwstenen 2 en 3: omgaan met diversiteit en met elkaar in dialoog gaan.

De memorie van toelichting bij het decreet biedt een goed vertrekpunt om in kaart te brengen wat de overheid precies verwacht op dit vlak. Iedere samenleving bestaat uit groepen van mensen die op sociaal, cultureel, politiek en economisch vlak van elkaar verschillen, zo stelt de memorie. Daarom vergt samenleven in diversiteit van burgers dat ze – elk vanuit hun eigen achtergrond en identiteit – instemmen met een geheel van principes en afspraken die de omgang in het publieke leven regelen. Dit vereist niet alleen inzicht in de werking van de samenleving. Onontbeerlijk zijn ook basisvaardigheden als samenwerken, opbouwend denken en, belangrijk, constructief omgaan met (waarden)conflicten.

Om die laatste vereiste concreet uit te werken schrijft eindterm 7.5 voor dat “de leerlingen strategieën (hanteren) om tot constructieve oplossingen voor conflictsituaties te komen”. De memorie vermeldt daarbij dat het werken aan deze vaardigheden best vertrekt vanuit de reële schoolse situatie en leefwereld van de leerlingen. Een tweede element dat we hier naar voor willen halen, is het belang dat wordt gehecht aan het geïnformeerd met elkaar in dialoog gaan. Hier is de verwachting dat leerlingen, aldus eindterm 7.7, in staat zijn hun meningen over maatschappelijke gebeurtenissen, thema’s en trends te onderbouwen met betrouwbare informatie en geldige argumenten.

De klas als democratisch laboratorium

Het voorgaande maakt duidelijk dat de eindtermen burgerschapsvorming een belangrijke rol toebedelen aan het oefenen van het democratische gesprek. Waarom is dat goed? Nogal wat argumenten hiervoor zijn te vinden in de pedagogische literatuur, gaande van de begin-20ste-eeuwse grondlegger van de democratische school John Dewey tot hedendaagse pleidooien voor democratisch leren van Gert Biesta. Zij menen dat democratische burgerschapsvorming moet opgevat worden als praktijk, niet louter als over te dragen kennis.

Een te eenzijdige focus op dat laatste kan zich namelijk manifesteren als een beperkte vorm van waardeoverdracht. Leerlingen leren zo bijvoorbeeld wel over de rechten en plichten die ze hebben als burgers of over de werking van het politiek systeem en democratische instellingen. Echter, het (helpen) ontwikkelen en uiten van hun eigen – mogelijks andersluidende – stem dreigt te worden miskend. In deze benadering schuilt het gevaar van een onkritische socialisatie in bestaande politieke en sociale verhoudingen via het onderwijs.

Betekent dit dat de leerkracht, en in het verlengde daarvan de school, geen normatieve aanknopingspunten mag of moet aanreiken? Zeker niet. Opteren voor democratische burgerschapsvorming is niet waardenneutraal en noopt er net toe dat de school de ontwikkeling van democratische waarden en normen bij leerlingen stimuleert. Vanuit het (boven)schools pedagogisch project, het curriculum en de eigen pedagogische rol dragen leerkrachten democratische principes als vrijheid, gelijkwaardigheid en sociale betrokkenheid uit en bewaken zij de grenzen hiervan.

Leerlingen dienen echter tegelijk aangemoedigd en gecapaciteerd te worden om het aangereikte kader aan reflectie te onderwerpen. Zo kunnen ze het op zichzelf en de bredere samenleving betrekken en erover in dialoog treden. Zij moeten via burgerschapsvorming op school de democratie aan den lijve ervaren en de aangereikte democratische waarden en normen in praktijk kunnen brengen. In essentie draait het om het mantra van *practice what you preach*: de klas en de school moeten niet alleen een doorgeefluik van democratische waarden en normen zijn maar ook een oefenplaats in de democratie, een 'democratisch laboratorium'.

Een open klasklimaat vormt hiertoe een essentiële bouwsteen. Dit veronderstelt dat leerlingen ervaren dat er plaats is voor hun eigen mening, met elkaar in gesprek kunnen gaan en naar elkaar luisteren. Zo leren ze elkaar kennen in hun gelijkenissen en verschillen, waardoor betrokkenheid geprikkeld wordt. De leerkracht helpt leerlingen hierbij en stimuleert de discussie. Ook is er in een open klasklimaat oog voor multiperspectiviteit en toont de leerkracht verschillende aspecten van een bepaald probleem. Wanneer aan deze voorwaarden voldaan is, verhoogt niet alleen het vertrouwen van leerlingen in politieke instellingen, maar neemt ook hun vertrouwen in de medeburger toe. Een open klasklimaat creëert een pedagogische omgeving waarin maatschappelijke vraagstukken en spanningen geadresseerd en geëxploreerd kunnen worden. Dit is belangrijk, want onvermijdelijk kleuren zij ook de alledaagse ervaringen en leefwereld van de leerlingen.

Ruimte voor conflict

De nieuwe eindtermen burgerschapsvorming lijken deze benadering van burgerschapseducatie te onderschrijven. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het belang dat aan de dialoog gehecht wordt. Wat betekent dat nu concreet voor het omgaan met maatschappelijke conflicten en controversiële onderwerpen? De deliberatieve insteek die de nieuwe eindtermen lijkt te inspireren, biedt hier meer duidelijkheid over. Die benadering ziet de democratie als méér dan de afweging van belangen en de optelsom van stemmen. Ze benadrukt ook dat burgers en overheden aan elkaar moeten uitleggen waarom ze bepaalde meningen toegedaan zijn. Vervolgens moeten ze samen praten – delibereren – over wat goed is voor de samenleving.

Dat alles is aan enkele regels gebonden. Meninge moeten met rationale en geldige argumenten onderbouwd worden, terwijl drogredenen, persoonlijke aanvallen of manipulatie

worden geschuwd. De deliberatieve benadering kent vandaag enige populariteit in debatten over de handhaving van de westerse democratie. In tijden van *fake news* is er ook heel wat dat in het voordeel van de deliberatieve filosofie pleit. Op een redelijke manier met elkaar praten en samen tot beslissingen komen; in tijden van polarisatie kan een *old school* benadering plots verbazingwekkend fris overkomen.

Toch zijn er een aantal kanttekeningen te plaatsen bij deze deliberatieve insteek. Niet zozeer wat de centrale uitgangspunten ervan betreft: wie kan er nu *tegen* een rationele uitwisseling van meningen en ideeën zijn? Wel is het de vraag of een rationele en onderbouwde dialoog in alle situaties even haalbaar of zelfs wenselijk is. Ten eerste, wanneer we van alle leerlingen verwachten dat ze de taal van de deliberatieve dialoog kunnen of moeten spreken, dreigen situaties te ontstaan waarin tal van jongeren zich niet helemaal op hun gemak zullen voelen of het zelfs moeilijker zullen vinden hun *eigen stem* te vinden. Dit is nochtans een cruciale voorwaarde om van een open klas-klimaat te spreken. Sommige leerlingen zijn van thuis uit bijvoorbeeld weinig vertrouwd met de vereisten van de deliberatieve dialoog, zijn verbaal niet zo sterk, of drukken zich liever op een andere manier uit. De kans is groot dat deze leerlingen zich tijdens een klasgesprek zullen terugtrekken in stilzwijgen, of juist extra fel uit de hoek zullen komen, bijvoorbeeld vanuit gevoelens van onmacht of verontwaardiging omdat ze niet gehoord worden in hun eigen stem.

Dat brengt ons bij een tweede kanttekening. Van Twitter-conversaties tot de familietafel: gesprekken over maatschappelijke kwesties verlopen in de praktijk vaak niet volgens het verwachtingspatroon van de rationele dialoog. Integendeel, het kan er behoorlijk heftig aan toegaan. Politiek is immers meer dan het rationele uitwisselen van geldige argumenten en het zoeken naar pragmatische oplossingen. Politiek heeft steeds een symbolische en emotionele inzet. Het mag daarom niet verbazen dat gesprekken over politiek vaak leiden tot verhitte meningsverschillen en conflicten.

De meeste leerkrachten weten uit ervaring dat ook in de klas politieke en maatschappelijke thema's zelden op een louter rationele manier ter sprake komen. Het is uiteraard een nobel streven zo veel mogelijk jongeren te leren hoe ze een redelijke dialoog kunnen aangaan en hun meningen zo goed mogelijk kunnen onderbouwen. Maar of dat ook betekent dat leerkrachten conflicten uit de weg moeten gaan, is een andere zaak. Emotioneel geladen controverses zijn eigen aan politiek. Wie hoopt de stoom van de ketel te laten door conflicten te negeren of te onderdrukken, loopt grote kans bedrogen uit te komen.

Zonder controverse geen democratie

De eindtermen burgerschapsvorming bevatten enkele aanknopingspunten om aan deze kanttekeningen tegemoet te komen. Ten eerste benadrukken ze naast de deliberatieve dialoog ook het belang van conflicthantering. Voor het samenleven in diversiteit,

zo geven de eindtermen aan, is het belangrijk dat leerlingen “constructief leren omgaan met (waarden)conflicten”. Die aandacht voor conflicthantering is bijzonder belangrijk. Tegelijkertijd blijkt uit het bovenstaande dat we de ruimte voor controversie best breder invullen dan het louter hanteren en ‘oplossen’ van conflicten. Controversiële onderwerpen mogen niet uit de weg worden gegaan in de klas, en er is plaats nodig voor botsende meningen en verhitte meningsverschillen.

In politiek-filosofische termen verschuift de nadruk van een *deliberatief* paradigma naar een *agonistische* benadering. Daarin staat niet zozeer de rationele dialoog maar wel het onvermijdelijke politieke conflict centraal. Zonder controversie geen democratie, luidt het in de woorden van de Amerikaanse pedagoge Diana Hess. Deze benadering geeft maximale ruimte voor het beleven en verkennen van identiteiten en ideologische tegenstellingen, zolang leerlingen de grenzen van het democratische samenleven respecteren, vrijheid en gelijkheid in acht nemen, en elkaar als tegenstrevers en niet als vijanden beschouwen. Dat betekent ook dat leerlingen kritische vragen mogen stellen over wat volgens hen de bestaande machtsorde uitmaakt. Makkelijk is dat allemaal niet. Maar het is wel van belang wanneer we een klasklimaat willen creëren waarin leerlingen het gevoel hebben dat hun stem telt, ook als die botst met die van anderen.

Ten tweede bieden de eindtermen kansen om niet alleen door middel van de traditionele dialoog of discussie rond controversiële thema’s aan de slag te gaan. In het licht van het transversale karakter van de eindtermen is het bijvoorbeeld mogelijk verbanden te zoeken tussen de eindtermen burgerschap en de competenties cultureel bewustzijn en culturele expressie. Omdat de taal van kunst meerlagig is en blikvelden kan openen, bieden kunstzinnige werkvormen mooie perspectieven om leerlingen te laten werken rond delicate thema’s. Zeker voor leerlingen die niet al te graag ‘praten’, zijn deze werkvormen bijzonder geschikt om hen tot bespiegelingen over zichzelf en de wereld te bewegen. Ook filosofische gesprekken, waarin in alle openheid en vrijheid vragen gesteld en antwoorden verkend worden, maken het mogelijk leerlingen te laten nadenken over de samenleving.

Slotsom?

Wanneer het over klasgesprekken en een open klasklimaat gaat, lijken de eindtermen geïnspireerd door een deliberatieve insteek. Dat is op zich een goede zaak. Maar als we het onvermijdelijk conflictueuze karakter van politiek ook in de klas een plaats willen geven, is het nodig de horizon te verbreden. In de nieuwe eindtermen zijn daarvoor waardevolle aanknopingspunten te vinden. De vermelding van conflicthantering is bijzonder belangrijk. Ook de verbanden tussen burgerschapscompetenties en culturele expressie bieden volop kansen. Tal van mogelijkheden dus om met leerlingen aan de slag te gaan rond de controversiële vraagstukken waarmee onze samenleving vandaag worstelt, en hen te laten oefenen in het democratische conflict.